

Pedagogernas handbok:

Kunskap och vägledning om dyslexi

Annika Johansson
FoU Malmö-utbildning 2013

Vad sker när vi läser?

Ögat följer svarta bokstavstecken
på det vita papperet
från vänster till höger,
åter och åter.

Och varelsor, natur eller tankar,
som en annan tänkt,
nyss eller för tusen år sen,
stiger fram i vår inbillning.

Det är ett underverk större än att
ett sädeskorn ur faraonernas gravar
förmåtts att gro.

Och det sker var stund.

Om konsten att läsa och skriva
© Olof Lagercrantz 1985, 1996

Tack!

Till alla referenspersoner, Anna Andersson, Linda Asplund,
Ledningsgruppen Dyslexinätverk Malmö, Gunilla Lavröd och Catharina
Åkerman för era kloka synpunkter och ert engagemang för denna skrift.

Photos: www.colourbox.com

INNEHÅLL

Inledning	5
Läsinlärning	6
Dyslexi	8
Vad är specifik läs- och skrivnedsättning?	10
Vad orsakar specifika läs- och skrivnedsättningar/dyslexi	10
Olika typer av dyslexi:	
<i>auditiv dyslexi</i>	12
<i>visuell dyslexi</i>	14
Tecken på dyslexi för elev med svenska som andra språk	16
Att upptäcka och åtgärda läs- och skrivnedsättningar i tidig ålder	17
Konsekvenser vid läs- och skrivnedsättning/dyslexi	18
Styrkor	19
Pedagogiska tips	20
Assisterande teknik	27
Webb-sidor	30
Lagar och förordningar	31
Övergripande regler:	
<i>Grundskola</i>	32
<i>gymnasieskola</i>	35
Anpassning av nationella prov	36
Hur ska lärare bedöma en elevs kunskaper när eleven har dyslexi?	39
Referenser och lästips	40

INLEDNING

Dyslexi och teorier om hur läsprocessen fungerar har nära samband. Studier av läsförmågan hos personer med dyslexi har lett fram till en bättre förståelse för hur läsprocessen går till.

Inom läsforskningen är man överens om att nybörjarundervisningen ska vara strukturerad, genomtänkt och innehålla ett samband av fonem (= det talade språkets minsta betydelseskiljande enhet) och grafem (= de tecken som symboliserar språkljuden). I läsinläringen skall man alltså träna sambandet mellan språkljud och bokstav.

De läsmodeller som är vanligast är den syntetiska modellen och den analytiska modellen. Exempel på syntetiska modeller är:

*Bornholmsmodellen
Rydaholmsmodellen
Alfabetiska modellen och
Wittingmetoden.*

Den syntetiska arbetsmodellen kallas även ljudmetoden och den utgår från bokstavsljuden. Modellen tränar främst avkodning där bokstav matchas med ljud. Nackdelarna är att den kan skapa långsamma avläsare och att det också kan bli mekanisk läsning.

"Flera undersökningar visar att lärarens kunskaper och attityder är avgörande för hur elever med läs- och skrivnedsättningar klarar skolgången."

Ur FMLS "LÄS OCH SKRIV" nr 5/2007. Sven Eklöf, kanslichef förbundet FMLS.

**Annika Johansson,
FoU Malmö-utbildning 2013**

LÄSINLÄRNING

Läsinlärning sker bäst genom att eleven får växla mellan olika strategier som att ljuda, helordsläsa och genom att använda olika ledtrådar i text och bild.

Många barn lär sig läsa genom att skriva. Om elever får träna på att ljuda ord eleven inte kan relatera till och inte förstår, kan det leda till att han eller hon får svårt att förstå själva funktionen med läsning. De riskerar då att hamna i att enbart koncentrera sig på själva avkodandet. De ord och meningar man tränar på måste vara bekanta och betyda något för eleven, så att det är läsningens funktion som hamnar i fokus.

Exempel på en analytisk modell är:

- *Läsning på talets grunder* (LTG metoden), Whole language.

I den analytiska modellen används barnets språk som utgångspunkt för både tal- och läsutveckling. Tillsammans samtalar barnet och pedagogen om ett aktuellt ämne för båda som de därefter producerar en text kring. Arbetet kring språkets form sker i samtalet och textproducerandet.

Nackdelarna är att barnen inte får någon träning i kopplingen mellan bokstav och ljud. En annan nackdel är att barnet inte får någon säker teknik i att läsa okända ord. Modellen bygger upp olika bilder i hjärnan, men ändras ordet så blir det mycket svårt för barnen att läsa texten.

Forskarna är överens om att resultatet av att arbeta med läsutveckling handlar inte om vilken läsutvecklingsmodell som pedagogen använder utan hur pedagogerna använder modellen. Resultatet är i större utsträckning beroende av pedagogernas kunnande och kompetens än tillämpningen av läsutvecklingsmodell.

För att elever med läs- och skrivnedsättningar skall få kunskaper om språkets rytm är högläsning en viktig faktor i språkutvecklingen. Vikten av att läsa högt för barnen både i förskolan och i hemmet skall verkligen betonas. Att lyssna till muntligt berättande ger kunskaper om strukturer i språket och eleven får ett utökat ordförråd genom att höra nya ord.

Många elever, främst de med läs- och skrivnedsättningar, har svårt att göra inferenser, d.v.s. läsa mellan raderna. Detta är ett moment som därför bör tränas under hela skolgången eftersom det handlar om att kunna tolka det man läser och få en läsförståelse.

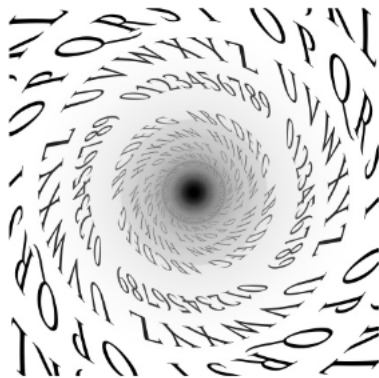
Ett sätt att hjälpa elever att se sina egna fel är att läsa upp det som de skrivit för dem. När deras egen text blir uppläst för dem hör de ofta om det låter bra eller om något är fel.

Alla elever har olika erfarenheter och referensramar. Därför är det viktigt att skapa didaktiskt stöd för att skapa inre bilder om de saknar erfarenhet av sammanhanget. Det ger möjlighet att läsa mellan raderna.

FRAMGÅNGSFAKTORER

- Tydliga kopplingar mellan ämnesområden i och utanför skolan, till elevernas egna förkunskaper och erfarenheter.

- Arbeta tillsammans för att utveckla en djupare förståelse.
- Integrera i en helhet men också separat i strukturerade undervisningssammanhang
- Stöttning i hur man kan tänka, planera och organisera sitt arbete
- Hjälpa att gå vidare och utveckla djupare förståelse genom att använda kunskapen i andra sammanhang

DYSLEXI

Dyslexi är en nedsättning i vissa språkliga funktioner, särskilt de fonologiska (fonologi avser språkets ljudmässiga form) som är viktiga för att kunna utnyttja skriftens principer för kodning av språket. Nedsättningen ger sig i första hand tillkänna som svårigheter att uppnå en automatiserad ordavkodning vid läsning. Men den kommer också fram tydligt genom dålig stavning.

Sekundära konsekvenser kan innefatta svårigheter med läsförståelse och olust att läsa samt begränsad läserfarenhet, vilket kan hämma tillväxten av ordförråd och kunskap om omvärlden. Karaktäristiskt för dyslexi är att den är varaktig.

Även om läsningen efter hand blir acceptabel, kvarstår oftast stavningsproblem och långsam läsning. Vid en mer grundläggande kartläggning av fonologisk förmåga finner man att svagheter på detta område kvarstår upp i vuxen ålder". Definitionen av dyslexi är hämtad ur Ingvar Lundbergs bok, *Läsningens psykologi och pedagogik* (2010)

Ett stort antal studier har visat att den språkliga miljön under förskoleåren har stor betydelse för utvecklingen av läs- och skrivförmågan. Problem med den språkliga medvetenheten kan upptäckas redan i förskolan. Systematiska språklekar (*Trulle metoden* och *Att skriva sig till läsning (ASL)*), och arbete med fonologisk medvetenhet i förskolan kan förebygga eller lindra framtida läs- och skrivnedsättningar.

Personer med specifika läs- och skrivnedsättningar (dyslexi) har svårt att få grepp om språkets ljudsystem. De har svårt att leka med ordens byggstenar; dvs vad som händer om man tar bort eller lägger till bokstäver i början eller i slutet av ett ord, hur ordet då låter. De har i allmänhet svårt för att förstå vad bokstäverna står för. Detta kallas för brister i det språkliga eller fonologiska medvetandet.

I ett alfabetiskt skrivsystem är grundprincipen att talljuden (fonemen) representeras av bokstäver eller bokstavskombinationer. För att kunna använda denna geniala princip måste man kunna föreställa sig, tänka på och leka med de var för sig abstrakta talljuden. Personer med specifika läs- och skrivnedsättningar har alltså svårt för att få bokstäverna att bli ljud. För att sedan kunna få grepp om ordens avgränsningar och uppbyggnad krävs en bra abstraktionsförmåga och medvetenhet om språket.

VAD ÄR SPECIFIKA LÄS- OCH SKRIVNEDSÄTTNINGAR/DYSLEXI?

Specifika läs- och skrivnedsättningar/dyslexi är detsamma som grava läs- och/eller skrivnedsättningar. Ungefär 20 % av alla elever har läs- och skrivnedsättningar och ca 5 % av dem har grava läs- och skrivnedsättningar. Bland dessa elever är variationen av nedsättning mycket stor.

Det finns ingen speciell "svårighetsprofil" för elever med stora läs- och skrivnedsättningar/dyslexi.

Anledningen till att procenttalen för hur många elever det finns med läs- och skrivnedsättningar/dyslexi varierar beror på att forskarna är oeniga, vad gäller definitionen av läs- och skrivnedsättningar/dyslexi.

VAD ORSAKAR LÄS- OCH SKRIVNEDSÄTTNINGAR/DYSLEXI?

Hur kan vi se på läs- och skrivsvårigheter. Bild Christer Jacobson, Växjö Universitet

Som syns på bilden kan orsakerna till läs- och skrivnedsättningar vara:

- Fonologiska faktorer; har svårare att uppfatta språkljud, hantera ordningsföljd mellan språkljud, koppla samman ljud och bokstav mm.
- Ärftliga faktorer.
- Språkliga faktorer; försenad språkutveckling speciellt när det gäller ordförråd, syntax (= hur man i ett givet språk sätter samman enskilda enheter till komplexa strukturer, satser och meningar) och gravare uttalssvårigheter är en riskfaktor.
- Begåvningsfaktorn; problemet ligger oftast på elevens läsförståelse.
- Sociala faktorer; barnets olika miljöer påverkar läsinlärningsfasen. Goda vuxna förebilder har en positiv påverkan.
- Mognadsfaktor; förebyggande åtgärder såsom olika språklekar, arbete med ord och fonologisk medvetenhet med mera, tar hänsyn till olika mognadsgrader.
- Emotionella faktorer; positiv självbild är viktigare för framgång i den första läsinlärnningen än en hög begåvning. Psykiska problem, så som ångest, rädsla, m.m. försvårar inlärnningen.
- För lite övning; minimal lässtimulans i förskoleåren och/eller undermålig undervisning, många lärarbyten.
- Hörsel och syn försvårar läsinlärnningen.
- Neuropsykiatriska faktorer är också en riskfaktor. (Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar är en vanlig samlingsbenämning på diagnoserna ADHD, ADD, autism m.fl.)

OLIKA TYPER AV DYSLEXI

Finns det olika typer av dyslexi? Nja, det finns dyslexi som visar sig på olika sätt och för att tydliggöra att dyslexin kan se väldigt olika ut har jag valt att dela upp dyslexin i två typer:

auditiv (som har samband med hörseln)
visuell (som uppfattas av synen).

De auditiva problemen utgår från hur man tolkar det man *hör* och de visuella problemen utgår från hur man tolkar det man *ser*. Elever kan i huvudsak ha en av problemtyperna eller ha båda typerna av problem. Nedsättningarna kan förekomma endast i läsning eller endast i stavning, men förekommer oftast både i läsning och i stavning, men graden av nedsättning kan variera.

Oavsett vilken form av dyslexi personen har skall hjälp alltid sökas så tidigt som möjligt. Ju tidigare man sätter in hjälp desto bättre är det, då det kan förebygga läs- och skrivnedsättningarna.

Hörselundersökning skall göras för att utesluta hörselnedsättning.

Redan i förskolan ska man arbeta mycket med språk och kommunikation.

På grund av den försenade talutvecklingen får barnet ett litet ordförråd. Det dåliga ordförrådet är ytterligare ett hinder för läsningen.

Eftersom läsutvecklingen blir drabbad så påverkas läsförståelsen och läsintresset negativt.

AUDITIV DYSLEXI

Personer som har auditiv specifik läs- och skrivnedsättning har svårt med tal och hörsel. De läser mycket bättre än vad de stavar. Det beror på att de har

svårare för att med hörseln uppfatta orddelar och sammansatta ord. Det är ganska vanligt att de gissar vad det står när de läser.

Som auditiv person med specifika läs- och skrivnedsättningar är det vanligt att man har eller har haft något eller några av följande hinder:

- försenad talutveckling,
- dålig urskiljningsförmåga av bokstavsljuden,
- ljudförväxlingar; man förväxlar bokstavsljud som liknar varandra ljudmässigt t.ex. u-y, i-y, o-å, e-ä, b-p, m-n, f-v, d-t, g-k, förväxlar tonande och tonlösa konsonanter t.ex. g-k, eller förväxlar sj-ljud och tj-ljud,
- ordminne/bristande auditiv reproduktion; Man har svårt t.ex. att säga efter långa ord. Det är problem med det auditiva sekvensminnet,
- auditiv urskiljningsförmåga/ talljudsdiskrimination; man har svårt att höra skillnad på lång och kort vokal, uppe och nere vokaler,
- litet ordförråd, hämmad begreppsuppfattning,
- stavfel på grund av feluttalade ord,
- svårigheter att ange betonad stavelse i ett ord och att återge rytmer,
- felaktig eller oklar pausering och felaktig intonation vid läsning,
- lätt distraherad; blir störd om det finns konkurrerande ljud,
- svårt att ta instruktioner i flera steg,
- svårt med främmande språk.

Som en konsekvens kan man även ha emotionella problem, t ex ångest, koncentrationsproblem och talängslan.

"Min stavning är ruskig.

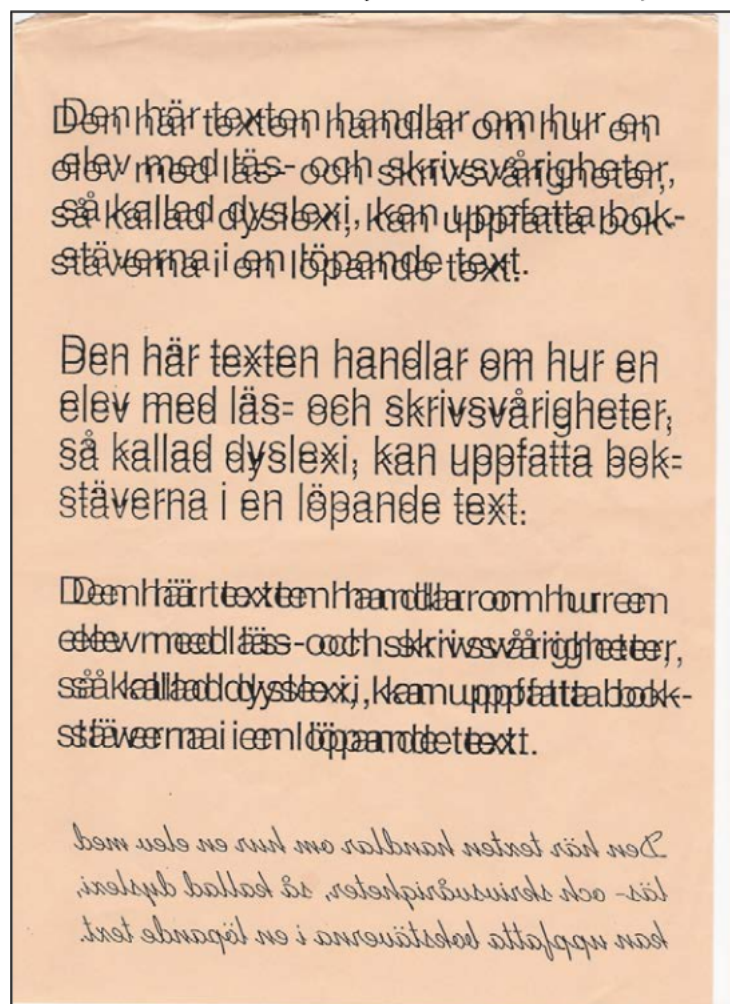
Jag stavar egentligen bra, men det ruskar så att alla bokstäver kommer på fel plats."

Nalle Puh

VISUELL DYSLEXI

Ungefär en femtedel av alla personer med specifika läs- och skrivnedsättningar har visuella specifika läs- och skrivnedsättningar. Visuell dyslexi visar sig senare än den auditiva.

Så här kan det se ut för en person med visuell dyslexi:

Att ha visuell specifik läs- och skrivnedsättning innebär att man har stora problem med att läsa hela ord. Svårt att uttala obekanta ord eller ord de inte förstår och de kan då inte heller uttala bokstavskombinationer som inte betyder något.

De har lätt för att förväxlar siffror och bokstäver. Sammansatta ord, stavelsegränser, algebra och kemiska formler är också svårt. Ofta kan de ha en "tragglande" läsning.

Personer med visuell specifik läs- och skrivnedsättning har eller har haft något eller några av följande hinder:

- Läser mycket sakta, glömmer bokstäver och har fel på småord.
- Bokstavsförväxlingar; man vänder eller roterar bokstäver t.ex. b-p, eller förväxlar bokstäver som liknar varandra t.ex. m- n, å-ä-ö, siffror kastas om eller spegelvänds (72 blir 27).
- Reversaler; man kastar om bokstäver i ord, helt eller delvis t.ex. som blir mos eller träd blir tård.
- Det är problem med det Visuella sekvensminnet.
- Teckendefekter; svårt att lära sig noter, förväxlar räknetecken (+ -).
- Svårigheter med formler; kemiska och matematiska formler.
- Ändelser; Man lägger till eller utelämnar ändelser.
- Småord; Utbyte eller tillägg.
- Bokstäver; Utelämnande eller tillägg, ex dyselexi.
- Stavelsegränser; Indelning av ord i stavelser misslyckas.
- Sammansatta ord delas.
- Fonetiskt skrivsätt; man stavar orden som de låter t.ex. sova blir såva.
- Ordbilder saknas.
- Långsam läsning.
- Tappar raden.

För att åtgärda dessa problem med formler, algebra, noter och räknetecken ska man använda färger, symboler och logiska analyser av formler.

Individer med visuell specifik läs- och skrivnedsättning använder sig oftast av ett fonetiskt skrivsätt som innebär att de skriver orden som de uttalar dem.

De glömmar bort de bokstäver som inte hörs eller uttalas tillräckligt bra.

Oftast så saknas det stor bokstav när de skriver namn eller börjar på ny mening. Ibland blandar de ihop stora och små bokstäver i texterna de skriver. Det händer även att de delar på sammansatta ord.

När individen med visuell specifik läs- och skrivnedsättning ska läsa så läser han eller hon med väldigt låg hastighet. Han eller hon stavar sig igenom alla ord och när personen blir trött på att hela tiden behöva anstränga sig mycket mer än andra så gissar han eller hon sig till vilket ord det ska bli.

Specifika läs- och skrivnedsättningarna visar sig oftare vid trötthet, stress eller när man har för lågt blodsocker.

DYSLEXI HOS ELEV MED SVENSKA SOM ANDRA SPRÅK

Tecken på dyslexi för elev med svenska som andra språk:

- kastar om bokstäver både i modersmål och svenska,
- läser fel på enkla, enstaviga ord som eleven vet betydelsen av,
- tappat bort eller lägger till ändelser.

Utredning behöver göras tillsammans med modersmåslärare eller tolk.

ATT UPPTÄCKA OCH ÅTGÄRDA

LÄS- OCH SKRIVNEDSÄTTNINGAR I TIDIG ÅLDER

I förskoleklassen är det viktigt att träna fonologisk medvetenhet (språklekar). År 1 är ljudmetoden att föredra och då också att det går i långsam takt med tid för mycket repetition och överinläring.

I År 2 är det viktigt att intensivläsa för att bli säker på avkodning och öka läshastigheten. Några bra metoder är Rydaholmsmetoden eller Reading recovery.

Från förskoleklass kan man förutsäga med upp till 80 % säkerhet vem som får svårigheter med läsning och skrivning. Det som är viktigt att vara uppmärksam på är:

- barnets bokstavskunskap,
- barnets språkljud,
- barnets uttal och då särskilt långa ord,
- hur barnet namnger saker (s.k. rapid namned).

Vid en analys av barnets läsfel, t.ex. potta blir påta betyder att barnet bevarar bokstavsljuden och är inte en signal om att barnet kan ha/få dyslexi. Om barnet däremot ej bevarar bokstavsljuden på rätt plats, t.ex. skarp blir skrap är detta en signal om att detta barns läs- och skrivutveckling nog behöver följas.

Hur träningen läggs upp beror på hur eleven läser. Ljudar han eller hon? Läser han eller hon orden i stavelser eller i helord? Utifrån den informationen läggs sedan träningen upp.

**VID MISSTANKE OM DYSLEXI BÖR UTREDNING
STARTAS VÅRTERMINEN ÅR 2.**

KONSEKVENSER AV LÄS- OCH SKRIVNEDSÄTTNING/DYSLEXI

Eleven kan ha ett eller flera av följande svårigheter:

- uppfatta tid
- lära sig klockan
- minnas instruktioner i flera led
- lära sig ordningsföljder som alfabetet och månaderna
- lära sig utantill t.ex. engelska glosor och multiplikationstabellen
- hålla ordning på riktningar t.ex. vänster och höger, före och efter
- hitta i t.ex. en byggnad
- planera
- få ned det man tänker på papper t.ex. när man ska skriva en berättelse
- hitta igen ord och begrepp i sitt "inre lexikon"
- strukturera och förstå strukturer t.ex. grammatik
- skriva handstil
- hitta nästa rad
- har svårt att flytta blicken mellan boken och tavlan
- hålla fast vid en verksamhet när något annat dyker upp
- göra två saker samtidigt, t.ex. både lyssna och anteckna
- förstå vad han/hon läser

Elever med dyslexi (eller läs- och skrivnedsättningar) kan behöva ca 50 % längre tid för att läsa en uppgift mot dem som inte har dyslexi.

Det innebär att elever med dyslexi har 6 års undervisning istället för 9 år!

STYRKOR

Många personer med dyslexi upplever att deras dyslexi gett dem positiva styrkor så som:

- lätt för att se i större sammanhang
- bra på att föreställa sig hur processerna kommer att spela ut över tid
- bra på att sätta ihop tredimensionella rumsliga perspektiv
- bra på att skifta perspektiv och visa ett objekt eller en händelse från flera olika perspektiv
- bra på att minnas fakta som upplevelser, exempel eller berättelser. Till exempel har de lätt för att komma ihåg vem som gav vad vid systemns födelsedag för två år sedan.
- utmärka sig i områden där berättande och att förstå berättelser är viktiga.

TIPS

Lite bra vardagspraktiska tips som du som pedagog kan använda för att underlätta vid läs- och skrivnedsättningar/dyslexi:

Tips:	Anledning:
Börja lektionen med att skriva några nyckelord/ begrepp på tavlan som "bär" lektionen. Arbeta med elevernas förförståelse.	Förkunskaper förbereder hjärnan och gör den mer fokuserad.
Dela i förväg ut material (minst en dag i förväg) som de andra eleverna ska läsa under lektionstid	Svårt för elever med dyslexi att flytta blicken hastigt från tavla till anteckningsblock. Svårt hitta rätt rad att fortsätta skriva på. Har personen fått materialet innan kan han eller hon läsa det hemma innan i lugn och ro.
Gör muntliga genomgångar med ord- och begreppsförklaringar. Fokusera på mer än substantiven.	Ökar ordförrådet.
Gör muntliga sammanfattningar	Ökar förståelsen/kunskapen för ämnet.

Dela inte ut handskrivet material; använd helst "Times New Roman" 14 punkter.	Svårt att läsa handskrivet.
Skriv inte med versaler.	Svårt läsa för många med dyslexi.
Använd helst inte röd eller grön penna på whiteboardtavlan.	De färgerna är svåra att se mot en vit bakgrund.
Veckans ord – nyckelord, språkliga mål som står kvar på tavlan hela veckan.	Ökar ordförrådet + att repetition om hur ordet ser ut alltid är bra.
Stimulera fri läsning men ställ ej krav på högläsning	Läsningen är krävande och tar tid. Kan ge negativ självkänsla av att läsa högt för andra.
Tala tydligt och inte för fort.	Han eller hon kan ha svårt tolka nyanser.
Ge nyckelord och språkliga mål.	Förförståelse är bra för all inläring.
Arbeta med laborativt material	Alternativa inlärningsmetoder ökar inläringen och

	är bra för alla.
Beröm ansträngningar eleven gör.	Den verkliga kärnan i inläringen är ett gott självförtroende. Att ha en lärare som har en medkännande attityd till den som har ned-sättningar och på olika sätt tar hänsyn till denna under-lättar och stärker.
Ge väl avgränsade uppgifter med tydliga mål.	Svårigheter med att hitta strukturer.
Ge din planering minst fyra veckor i förväg.	Att läsa och skriva tar tid. Planering gör att elev med dyslexi, hinner planera sina studier lättare och orkar därmed "plugga" rätt kunskaper.
Lär ut studiestrategier/ studietips/ lässtrategier.	Bra för många elever.
Hjälp eleven hur hen kan planera och strukturera sitt arbete.	Underlättar studerandet.

Överlasta inte med skriftliga uppgifter. Ha stor variation i uppgifter – läsa, skriva, tala, lyssna	Att skriva går långsamt, tar mycket tid och kraft.
Erbjud alternativa redovisningsformer.	Bra för många elever. Tränar fler sidor.
Erbjud muntliga prov.	P.g.a. att elev med dyslexi, ofta är långsam på att läsa och skriva.
Erbjud förlängd provtid.	P.g.a. att elev med dyslexi, ofta behöver tid för att läsa och skriva. Minskar stressen.
Ge helst inte prov med kryssvar.	Har ofta svårt med nyanserna i språket. Chansar på ett svar utan att läsa noga.
Skriftliga prov: - måste ha en lättläst tydlig text, - frågor kan läsas upp för hela klassen, fråga om alla har förstått frågorna, - eleven kan få lyssna på frågorna	

med hjälp av talsyntes och hörlurar, - eleven kan skriva svaren på dator, - eleven kan tala in svaren på mp3-spelare, - en "sekreterare" kan läsa upp frågorna för eleven och skriva ner svaren.	
Rätta inte elevens stavfel utan bedöm faktainnehållet. Arbeta med en svårighet i taget. Var medveten om att svaren kan påverkas av elevens läs- och skrivförmåga och inte säkert visar elevens verkliga kunskaper.	
Assisterande teknik	Verktyg som underlättar kunskapsinhämtandet som till exempel talsyntes, speciella rättstavningsprogram.
Mobil/fickminne kan fungera som anteckningshjälp	Underlättar och snabbar upp skrivandet, som tar tid.

Ge tid att hinna anteckna alternativt låt eleven fotografera av tavlan.	Skriver långsamt, behöver tid.
Erbjud läromedel inlästa.	Effektivare användning av tiden för eleverna. Tid bör läggas på kunskap och förståelse istället för på att tyda bokstäver och ord.
Tänk på layouten i läroböckerna	Är layouten lätt att läsa eller är det ett myller av små bokstäver?
Låt eleven få en egen bok för att göra understrykningar i.	Det sparar mycket tid att slippa läsa hela texten flera gånger.
Låt eleven visa sina starka sidor.	Ger ökad självkänsla.
Många med dyslexi kan bara göra en sak i taget.	Svårt minnas instruktioner i flera led.
Person med dyslexi kan ha svårt med tidsuppfattning och organisation.	

Tid att avsluta och göra klart.	Att läsa och skriva tar tid.
Positivt klassrumsklimat	Viktigt för att våga pröva kunskaperna och främjar lärandet.
Förståelse och stöd från omgivningens och framförallt lärarens sida underlättar och inspirerar lärandet.	

Det allra viktigaste är dock att hjälpa eleven över de blockeringar som den onda cirkeln av att inte kunna, inte duga, har skapat.

Vid betygssättning: har eleven fått möjlighet att visa sina kunskaper, eller har elevens läs- och skrivnedsättningar inverkat på betygssättningen?

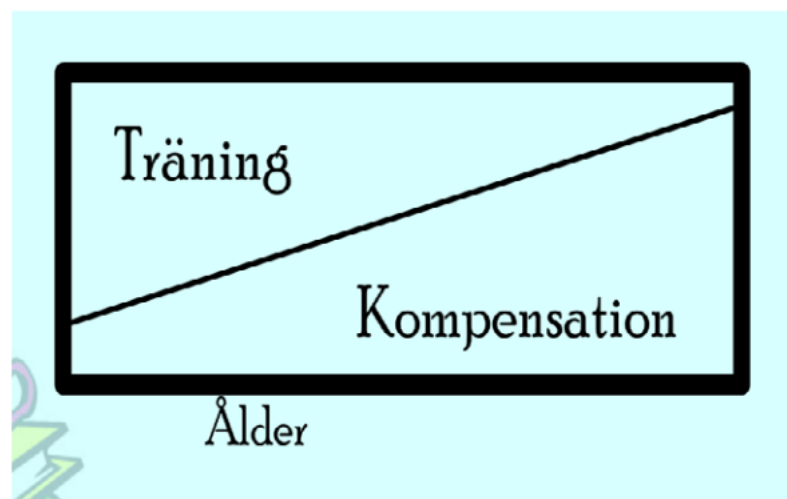
ASSISTERANDE TEKNIK/ALTERNATIVA VERKTYG

För de barn som har svårigheter med att få ett flyt i läsandet, trots mycket övande, är det nödvändigt med kompensation.

Studier har visat att assisterande teknik påverkar läs- och skrivförmågan positivt. Eleverna blir bättre på att läsa och skriva och deras motivation för detta ökar. Att tidigt introducera assisterande teknik som ett stöd för läsinläringen och då för alla elever, kan vara bra komplement i processen att lära sig läsa och skriva.

Exempel på ett, idag, bra läsinlärningsprogram är Skolstil som finns för Mac, Pc, Ipad och Iphone men med dagens teknik kommer det hela tiden nya program/appar.

Det vanligaste sättet att lära sig läsa är bl.a. genom att lära sig förstå sambandet mellan ljud och bokstav. De första åren ligger tyngdpunkten på att träna/öva läs och skrivefärdigheter. Efterhand som eleven blir äldre ökar kompensationen och träningen minskar. Bilden nedan visar att det finns inslag av att förebygga och kompensera under hela grundskoleåren.

Modell efter Kersti Ericsson

Det finns både datorbaserade träningsprogram som tränar avkodningsförmågan och kompenserande program.

Smarta telefoner och surfplattor har gjort det lättillgängligt att ladda ner applikationer som både tränar och/eller kompenserar. Exempel på bra assisterande teknik är; skanner, talsyntes (text-till-tal), röstigenkänning (tal-till-text), översättningsprogram, stöd avseende rättstavning, m.m.

DAISY ELLER DIGITALT ANPASSAT INFORMATIONSSYSTEM

Daisy (Digital Accessible Information SYstem) är en internationell standard för digitala talböcker. Syftet med formatet är att göra tryckt text tillgänglig på ett så användarvänligt sätt som möjligt för personer med läsnedsättning, exempelvis synnedsättning och dyslexi. I DAISY struktureras ljud, text och bild på ett sätt som gör det möjligt att söka utan kronologi. Begreppet "Daisy" ersätts ibland med "Talbok".

Myndigheten för tillgängliga mediers katalog har bytt namn från TpB (f.d. Tal- och punktskrifts Biblioteket) till "Legimus".

Låntagare med läs- och skrivnedsättning kan få egen inloggning. Är man under 18 år krävs vårdnadshavares underskrift på avtalet.

För att läsa talböcker krävs ett gratisprogram. För pc finns "Amis" och för MAC "Emerson Reader".

2011 gjordes en pilotstudie på Linneuniversitetet med syfte att studera om assisterande teknik förbättrade läs- och skrivförmågan för elever med dokumenterade läs- och skrivnedsättningar. Eleverna gick i årskurs 1-9.

Cirka 90 % av både eleverna och lärarna tyckte att det varit positivt att använda assisterande teknik. Nästa alla eleverna ville fortsätta använda tekniken. Flera lärare beskrev också att elevernas motivation för skolarbetet ökat.

TRE FÖRUTSÄTTNINGAR SOM KRÄVS FÖR BÄSTA RESULTAT:

- Att erbjuda tillräckligt med support både till pedagoger och till elever.
- Att datorprogram och utrustning finns i klassrummet så att det lätt kan används i det dagliga skolarbetet.
- Att den assisterande tekniken är individuellt anpassad.

WEBBSIDOR SOM TIPSAR OM ASSISTERANDE TEKNIK (2013)

Specialpedagogiska skolmyndigheten:

<http://www.spsm.se/sv/Stod-i-skolan/It-i-larandet/Stod-med-it/Alternativa-verktyg/>

Skoldatateken:

<http://www.skoldatatek.se/verktyg/appar>

Pedagoger:

<http://www.skolappar.nu/>

Logopeden i skolan:

<http://logopedeniskolan.blogspot.se/>

LAGAR OCH FÖRORDNINGAR VAD GÄLLER ELEVER MED SVÅRIGHETER I SKOLAN, SÄRSKILT LÄS- OCH SKRIVNEDSÄTTNINGAR/DYSLEXI

Läs- och skrivsvårigheter eller dyslexi nämns inte i nu gällande lag- och förordningstexter för skolan. Däremot talas det i Lgr 11 om "elever i behov av särskilt stöd" och "elever som har svårigheter". Elever med läs- och skrivnedsättningar/dyslexi ingår naturligtvis i denna grupp. Det är elevens behov som skall vara vägledande vid utformningen av stödet.

Skollagen (SL), Skolförordningen (Sf), Gymnasieförordningen (Gyf), Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011 (Lgr 11) samt Läroplan för frivilliga skolformer (Lpf) är de viktigaste förordningstexterna.

ÖVERGRIPANDE REGLER

Bestämmelser då det gäller stöd till elever i behov av särskilt stöd är i flera fall gemensamma för grundskola och gymnasieskola och finns i Skollagen.

GRUNDSKOLAN

Särskilda behov

"I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt.

En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen". (SL 1 kap. 4§)

"En likvärdig utbildning innebär inte att undervisningen skall utformas på samma sätt överallt eller att skolans resurser skall fördelas lika.

Hänsyn skall tas till elevernas olika förutsättningar och behov. Det finns också olika vägar att nå målen. Skolan har ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen för utbildningen. Därför kan undervisningen aldrig utformas lika för alla".

(Lgr11 s 8)

Läraren ska:

- *organisera och genomföra arbetet så att eleven utvecklas efter sina egna förutsättningar och samtidigt stimuleras att använda och utveckla hela sin förmåga*

(Lgr 11 s 14)

Rektor har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att:

- *"skolans arbetsmiljö utformas så att eleverna får tillgång till handledning, läromedel av god kvalitet och annat stöd för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, t.ex. bibliotek, datorer och andra hjälpmedel*

- undervisningen och elevhälsans verksamhet utformas så att eleverna får det särskilda stöd och den hjälp de behöver
- resursfördelningen och stödåtgärderna anpassas till den värdering av elevernas utveckling som lärare gör”(Lgr 11 s18-19)

Utredning

”Om det inom ramen för undervisningen eller genom resultatet på ett nationellt prov, genom uppgifter från lärare, övrig skolpersonal, en elev eller en elevs vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att det kan befaras att en elev inte kommer att nå de kunskapskrav som minst ska uppnås, ska detta anmälas till rektorn. Rektorn ska se till att elevens behov av särskilt stöd skyndsamt utreds. Behovet av särskilt stöd ska även utredas om eleven uppvisar andra svårigheter i sin skolsituation. Samråd ska ske med elevhälsan, om det inte är uppenbart obehövligt. Om en utredning visar att en elev är i behov av särskilt stöd, ska han eller hon ges sådant stöd.” (SL 3kap. 8§)

Elevhälsans omfattning

”För eleverna i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande.” (SL 2 kap. 25§)

Åtgärdsprogram

”Ett åtgärdsprogram ska utarbetas för en elev som ska ges särskilt stöd. Av programmet ska det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses och hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas. Eleven och elevens vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta när ett åtgärdsprogram utarbetas. Åtgärdsprogrammet beslutas av rektorn.

Om en utredning enligt 8 § visar att eleven inte behöver särskilt stöd, ska rektorn eller den som rektorn har överlåtit beslutanderätten till i stället besluta att ett åtgärdsprogram inte ska utarbetas.” (SL 3 kap.9§)
”Beslut av rektor om åtgärdsprogram får överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd” (SL 28 kap. 16 § första stycket första punkten).

Utformningen av det särskilda stödet i vissa skolformer

”För en elev i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan ska det särskilda stödet ges på det sätt och i den omfattning som behövs för att eleven ska ha möjlighet att nå de kunskapskrav som minst ska uppnås.” (SL 3 kap. 10 §)

Särskilda skäl vid betygssättning

(F.D. UNDANTAGSBESTÄMMELSEN OCH PYS-PARAGRAFEN)

”Om det finns särskilda skäl får det vid betygssättningen enligt 19 och 20 §§ bortses från enstaka delar av de kunskapskrav som eleven ska ha uppnått i slutet av årskurs 6 eller 9. Med särskilda skäl avses funktionsnedsättning eller andra liknande personliga förhållanden som inte är av tillfällig natur och som utgör ett direkt hinder för att eleven ska kunna nå ett visst kunskapskrav.” (SL 10 kap.21 §)

Läromedel

Utbildningen ska vara avgiftsfri. Eleverna ska utan kostnad ha tillgång till böcker och andra lärmaterial som behövs för en tidsenlig utbildning samt erbjudas näringsriktiga skolmåltider. (SL 10 kap. 10 §)

GYMNASIESKOLAN

Särskilt stöd

"Särskilt stöd får ges i stället för den undervisning eleven annars skulle ha deltagit i eller som komplement till denna. Det särskilda stödet ska ges inom den elevgrupp som eleven tillhör om inte annat följer av denna lag eller annan författning." (SL 3 kap. 7§)

Utredning

"Om det inom ramen för undervisningen eller genom resultatet på ett nationellt prov, genom uppgifter från lärare, övrig skolpersonal, en elev eller en elevs vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att det kan befaras att en elev inte kommer att nå de kunskapskrav som minst ska uppnås, ska detta anmälas till rektorn. Rektorn ska se till att elevens behov av särskilt stöd skyndsamt utreds. Behovet av särskilt stöd ska även utredas om eleven uppvisar andra svårigheter i sin skolsituation. Samråd ska ske med elevhälsan, om det inte är uppenbart obehövt. Om en utredning visar att en elev är i behov av särskilt stöd, ska han eller hon ges sådant stöd." (SL 3 kap. 8§)

Åtgärdsprogram

"Ett åtgärdsprogram ska utarbetas för en elev som ska ges särskilt stöd. Av programmet ska det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses och hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas."

"Åtgärdsprogrammet beslutas av rektorn." (SL 3 kap. 9 §)

"Beslut av rektor om åtgärdsprogram får överklagas till Skolväsendets överklagandenämnd" (SL 28 kap. 16 § första stycket första punkten).

Avgifter - läromedel

"Utbildningen i gymnasieskolan ska vara avgiftsfri. Eleverna ska utan kostnad ha tillgång till böcker och andra lärverktyg som behövs för en tidsenlig utbildning. Huvudmannen får dock besluta att eleverna ska hålla sig med enstaka egna hjälpmedel." (SL 15 kap. 17 §)

Särskilda skäl

"Om det finns särskilda skäl får det vid betygssättningen bortses från enstaka delar av kunskapskraven. Med särskilda skäl avses funktionsnedsättning eller andra liknande personliga förhållanden som inte är av tillfällig natur och som utgör ett direkt hinder för att eleven ska kunna nå ett visst kunskapskrav.

De kunskapskrav som rör säkerhet och de som hänvisar till lagar, förordningar eller myndigheters föreskrifter ska dock alltid uppfyllas". (SL 15 kap. 26 §)

Stödåtgärder

Gymnasieförordningens nionde kapitel tar upp olika stödåtgärder för en elev med studiesvårigheter:

- *Rätt att gå om en kurs*
- *Individuellt anpassat program*
- *Reducerat program och förlängd undervisning*
- *Förlängd undervisning*
- *Specialklasser*
- *Särskilt stöd*

ANPASSNING VID NATIONELLA PROV:

(hämtat från skolverkets hemsida 2013)

För elever med funktionsnedsättning kan det behövas anpassning vid genomförande av de nationella proven.

Alla elever bör genomföra proven

För elever med funktionsnedsättning, som innebär ett direkt hinder för eleven att genomföra proven, kan anpassning göras.

En funktionsnedsättning kan innebära att en elevs fysiska, psykiska eller intellektuella förmåga är begränsad vilket kan medföra svårigheter i olika situationer.

Behov av anpassning

Anpassning vid genomförandet av proven för eleven med funktionsnedsättning, bör föregås av omsorgsfull analys med hänsyn tagen till vad proven prövar och elevens förutsättningar. Det finns inte något som reglerar att en elev måste ha en formell diagnos för att anpassning ska ske vid genomförandet av ett nationellt prov. Det är rektorn som beslutar om anpassning.

Det är viktigt att skolan genomför anpassning så att proven prövar de kunskaper och förmågor som gäller för respektive delprov. Anpassning kan vara förlängd provtid eller annat stöd som underlättar för en elev med funktionsnedsättning att genomföra proven.

Bedömning vid anpassning

Eleven ska, i god tid före proven, få information om hur anpassning vid prov eventuellt påverkar bedömningen av respektive prov. Det är betydelsefullt att eleven förstår provets syfte och vad som ska prövas i provet. Kunskap om elevens funktionsnedsättning, om konsekvenser av anpassning vid prov och om provens krav- och betygsgränser är av stor vikt för att kunna bedöma provresultatet.

Läs- och skrivnedsättningar

Då läs- och skrivnedsättningar kan ta sig uttryck på många olika sätt och påverka färdigheterna att avläsa

och tolka text får läraren avgöra i vad mån det är rimligt att eleven genomför delprovet som prövar avkodning och läsförståelse. Läraren har i princip tre val:

1. Eleven genomför delprovet enligt anvisningar. Läraren bör förvissa sig om att eleven har förstått vad som prövas, varför och vilken roll resultatet kommer att spela för bedömningen av elevens kunskaper och för betygssättningen. Resultatet speglar då elevens färdighet utan hjälpmedel.
2. Läraren lotsar eleven genom delprovet genom att läsa upp texten och uppgifterna. Eleven får då anses inte ha nått kravnivån för provet.
3. Rektorn beslutar om att eleven ska undantas från delprovet då läraren vet att eleven inte kan genomföra delprovet. Risk finns för att eleven då kan känna sig särbehandlad eller exkluderad.

UR SKOLVERKETS FRÅGA OCH SVAR

Hur ska läraren bedöma en elevs kunskaper när eleven har dyslexi?

Svar: Många av de frågor som Skolverket får handlar om bedömningen av elever med läs- och skrivnedsättningar eller dyslexi. För en sådan elev tar det lång tid att läsa en text och att uttrycka sig skriftligt.

Läs- och skrivnedsättningar kan få följdverkningar för elevens studier i allmänhet. Inte minst ligger läsning till grund för en stor del av lärandet. Mål eller kriterier som ställer krav på förmågan att läsa och skriva kan då vara exempel på sådant som läraren kan bortse från vid betygsättningen. Det är skolans skyldighet att hitta och använda andra vägar att främja elevens lärande än genom läsning och skrivning och att utnyttja möjligheterna att använda hjälpmedel som t.ex. ordbehandlare, talsyntes, taligenkänningsprogram eller digital talbok. Dessa hjälpmedel måste också kunna användas i situationer där elevens kunskaper bedöms.

REFERENSER

Dyslexiförbundet FMLS (2012) Hämtat 2012-09-02 från www.fob.se/Global/dokument/Laskparmen/LASKPARMEN_sept_2012.pdf

Egidius, Henry. (2008). *Psykologilexikon*. Stockholm: Natur och kultur

Fridolfsson, Inger. (2008). *Grunderna i läs- och skrivinlärning*. Lund: Studentlitteratur.

Hjorth, Fredrik och Persson, Elin (2009). *Läsutvecklingsmodeller*. Malmö: Mah

Hjälme, Anita. (1999). *Kan man bli klok på läsdebatten*. Solna: Ekelunds förlag AB.

Kere, Juha & Finer, David. (2008). *Dyslexi*. Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri AB

Lundberg, Ingvar (2010). *Läsningens psykologi och pedagogik*. Stockholm: Natur & Kultur

Myndigheten för tillgängliga mediers media webb (2013). Hämtat 2013-04-29 från www.legimus.se

Myrman, Birgitta. (2006). *Den hemliga koden*. Bromma: CM Digitaltryck.

Nationalencyklopedin (2013). Hämtat 2013-04-09 från www.ne.se

Skolverket (2013). Hämtat från [www.skolverket.se/Kursplaner&betyg/Frågor och svar om betyg/Stöd/Undantagsbestämmelser](http://www.skolverket.se/Kursplaner&betyg/Frågor_och_svar_om_betyg/Stöd/Undantagsbestämmelser)

Skolverket (2013). Hämtat från www.skolverket.se/prov-och-bedomning/nationella-prov/2.5255/anpassning-vid-nationella-prov-1.150302

Stadler, Ester. (1998). *Läs och skrivinläring*. Lund: Studentlitteratur.

Svenska Dyslexiföreningen. (2013). Hämtat 2013-02-05 från www.dyslexiforeningen.se/egnafiler/lagaroforord111111.pdf

Tidskriften Dyslexi, "Aktuellt om läs- och skrivsvårigheter", nr 3 2012.

Wikipedia. (2013). Hämtat 2013-02-27 från www.wikipedia.org/wiki/Portal:Huvudsida

LÄSTIPS

Vetenskapsrådets rapportserie 2:2007
www.vr.se/download/18.61663a16112100857538000662/Report2_20

Pedagogernas handbok

Kunskap och vägledning om dyslexi

Annika Johansson

FoU Malmö-utbildning 2013

Stadskontoret

Malmö stad

www.malmo.se/fouutb

Photos: www.colourbox.com

